

1885-03-06

Dons Augustinus, Peter

Renskrivning af levnedbeskrivelse der befinder sig i lokalarkivet i Hoptrup. Renskrevet 2009 af Bjarke Dons. Forkortelser er skrevet helt ud, ellers er der ikke foretaget ændringer. De to felter i gråt er overstregede i manuskriptet.

Se www.dons.dk

Selvbiografiske noter

Slægten

Både på fædrene og mødrene side nedstammer jeg fra bønder. Et frasagn i min faders slægt fortæller at "en mand fra syden" købte en herregård i Skærup mellem Fredericia og Vejle. Han havde en tjener med sig, der hed Augustinus. Det gik tilbage for herremanden, mens det derimod gik fremad for tjeneren. Et andet sagn siger, at Augustinus slægten kom til Danmark efter det nautiske edikts ophævelse og bosatte sig i Fredericia og i egnen mellem denne by og Vejle. Hvis dette er rigtigt, hører slægten sikkert til de huguenotter, som efter 1685 udvandrede fra Frankrig, og som inden for det danske monarki fik tilladelse til at bosætte sig i Fredericia og Altona. – Muligvis kan de to traditioner indeholde et gran af sandhed, men noget bestemt herom tør sig ikke sige. Sikker er imidlertid at slægtens stamfader, Augustinus Povlsen i 1688 ejede en gård i Rands, Gårslev sogn. Efter tidens navneskik hed hans søn Povl Augustinus og således skiftede navnene i de følgende generationer. Omkring 1795 overtog en efterkommer i fjerde led af samme navn som stamfaderen en gård i Skærup. Denne mand var gift tre gange, og den ældste søn i hans tredje ægteskab, Søren, er min bedstefader, født 22. oktober 1808 og død 22. maj 1857. Han og hans hustru Barbara Jensdatter, overtog gården i Skærup, men solgte den i 1839 for 8000 rigsdaler og købte en anden i Højrup for 6000 rigsdaler. - Her blev min fader født den 28. april 1840.

Min moder er født i Brande sogn den 12. juni 1860. Hendes fader ejede en gård, hvis meste jordtilliggende bestod af hede. Hun kom i sine unge dage til Dons, Alminde sogn, hvor fader ejede en gård. De blev gift i 1883, og her i Dons kom jeg som den ældste af deres børn til verden den 6. marts 1885.

Barndom

På gården, hvor min vugge stod levedes et rigt liv. Arbejdet krævede ellers - også vi børns - kræfter. Tiden måtte udnyttes fra tidlig morgen til sen aften. Ingen lediggang blev tålt, og den yderste sparsommelighed blev gennemført. Intet måtte spildes. Arbejdet var ofte strengt og hårdt, men kunne også nu og da, især vel i høstens tid, have et festligt, lyst, glansfuldt præg over sig. - Mine forældre var meget forskellige af natur og temperament. Fader var åndslivlig, stærkt og levende interesseret i tidens spørgsmål, glad, munter, men vel også tilbøjelig til at unddrage sig den undertiden alt for hårde virkelighed ved at drømme om en bedre verden. Han søgte ofte ud blandt andre mennesker, soledede sig i selskab med dem, diskuterede og forstod at hævde ensidige standpunkter. Han var en åben, meddelsom natur, hjælpsom og afgjort i sine standpunkter. Men kom man ind bag alt dette, fandt man et hjerte af guld. Han var stærk i både sine sympatier og antipatier, ærlig, redelig, altid beredt til at stride for

det, han anså var ret. Flere gange var han opstillet som kandidat til Folketinget, men blev aldrig valgt. - Efter at nederlag kom han engang hjem mærkelig glad og frimodig i betragtning af, at han var en slagen mand. Han fortalte os alle, hvad årsagen var. En af hans gode venner havde sagt til ham: "Vær du glad Augustinus, at du ikke blev valgt; du er alt for ærlig en mand til at være politiker". - Fader var altid glad for denne ros.

Moder var mere tung. Hun sled og slæbte på gården både ude og inden, - måske endda mest ude. Hendes stemningsliv var jævnt, ensartet og gav sig aldrig så stærkt udslag som faders. Hun holdt øje med alt på gården, ikke mindst med os børn, som hun holdt til arbejde hver time på dagen. Hun var til det yderste beskeden, tilbageholdende. Hun kunne stille store krav til andre, men større til sig selv. Men kom man ind bag det strenge væsen, hun bar til skue, fandt man som hos fader, et hjerte af guld. Hendes kærlighed og omhu for os og for hele hjemmet kendte ingen grænser. Hun ofrede sig selv, sled sig op. Når jeg som præst har skullet tale om selvfornægtelse, har billedet af hende uvilkårligt meldt sig i min erindring.

Kilden til mit barndomshjems rige liv var at finde i faders og moder meget forskellige temperament og i deres inderlige enhed i og fællesskab om, hvad de anså for den væsentligste opgave i deres tilværelse: Opdragelsen af os børn til gudsfrygt og nøjsomhed.

Fader var en ypperlig fortæller. Om aftenen, især om vinteren, samlede han os om sig, mens moder sad med sit strikketøj, og fortalte så levende om sin deltagelse i krigen 1864, at vi syntes, vi oplevede det alt sammen. Dannevirkenatten, slaget ved Sankelmark, modtagelsen i Flensborg, den forfærdelige march til Dybbøl, forsvaret af skanserne, - alt dette, oplevet i fantasien, men med et kraftigt præg af hård, ubarmhjertig virkelighed, satte et uudsletteligt præg på barndomssjælen og skabte en levende kærlighed til det ulykkelige land, som vor Herre havde givet os. Da jeg som halvvoksen dreng for første gang besøgte Dybbøl og så skanserne med egen øjn, følte jeg straks: Her er du hjemme! Jeg kendte det alt sammen gennem faders fortælling.

Mit barndomshjem gav mig sans for god og ægte digtning. Højtlesning hørte med som en vigtig del af arbejdet, kan jeg næsten sige, i de lange vinteraftener. Til lige stor glæde for både mine forældre og for os børn læste fader om Robinson Crusoe på den øde ø, om stakkels onkel Tom og om Arne og Synnøve Solbakken. Og vi sang af hjertet Ingemanns sange. Poesien fik magt i sindet. Den lukkede op for en skøn verden, der til min overraskelse ingenlunde forsvandt i tåget uvirkelighed, men som netop havde virkelighedens præg. Det stærkeste indtryk af poesi fik jeg, da fader en aften efter at vi havde sunget aftensang som vi kaldte det, sad og bladede i sangbogen og pludselig sagde: Hør nu her! Og gav sig til at læse og forklare for os Grundtvigs magtfulde salme: Rejs op dit hoved, al kristenhed. Dette var poesi som jeg aldrig for havde mødt. Og det var mere. Det var forkyndelse af kristendommen. De store, stærke syner foldede sig ud, greb sindet og slap det aldrig igen. - Og når fader så bagefter foldede hænderne, bekendte troen og bad fadervor, - så havde jeg en ganske vist uklar, men stærk følelse af, at nu var vi helt inde, hvor vi hørte hjemme. Undrende over al den rigdom, der var os givet og meget træt kunne man efter en sådan aften gå til ro og sove trygt, som kun børn kan det.

Min fødegård var nabo til den gård, som den i sin tid kendte lægprædikant Peter Larsen, Skræppenborg ejede i Dons. Fader og han blev gode venner og fader fulgte

med ham flere vintre på hans rejser op i Jylland, hvor han samlede en mængde mennesker i skoler eller i private hjem og prædikede for dem. Faders fortællinger om disse rejser og navnlig om P.L.s vidnesbyrd om sin tro hører med til mine bedste barndomsminder. Der skete noget i sindet, når fader talte. -

Regelmæssig kirkegang var en selvfølge. Søndag morgen blev hestene spændt for char-a-bane'en, og så mange som muligt af husets folk kørte af gårde, for at deltage i gudstjenesten. Det er nu muligt for mig at sige bestemt, hvad jeg fik ud af min barndoms kirkegang. Jeg husker ikke mere hvad præsten sagde. Alligevel er jeg ikke i tvivl om, at udbyttet var stort, - en levende følelse af højtid, af fællesskab, af noget, der drog os langt ud over dagligdagen og dog hørte hjemme i dagligdagen, - en følelse af noget helligt, fjernt, urørligt og utilnærmeligt, der dog kaldte os til sig, venligt indbydende, fremmedartet og dog fortroligt. - En søndag fangede en indskrift på prædikestolen min opmærksomhed. Jeg forstod ikke en tøddel deraf, men jeg indprentede mig alligevel ordene, så de sad nogenlunde fast mente jeg da. Efter gudstjenesten spurgte jeg fader, hvad de betød, og jeg begyndte at sige dem: "Verbum Dei ..." og så kunne jeg alligevel ikke huske dem. Fader vidste ikke, hvad de betød, men lovede at spørge præsten. Snart blev sagen opklaret. Præsten så på mig med sine stærke øjne: "Nå, min dreng, du vil vide, hvad de ord betyder: Verbum Dei manet in alterum!" - Han gengav meningen på dansk og føjede til: "Glem det aldrig!" Dette var min første lektion i latin, og det blev mit udbytte af den søndags kirkegang.

Om min skolegang i barndommen har jeg ikke meget at fortælle. Mine forældre gjorde alt, hvad der stod i deres magt for at give os børn en så god undervisning, som det var muligt. De var begge stærkt grebne af alt, hvad Grundtvig havde betydet for folk og kirke, og det var derfor en ganske naturlig sag for dem, at vi børn blev sat i den friskole, der var blevet oprettet på egnen. Vi havde ikke ret langt til den nærmeste kommuneskole, den i Dons, - derimod temmelig langt til friskolen i Vester Nebel. Men det fik ikke hjælpe. Vi måtte traske den lange vej til friskolen ad markveje, stier, gennem eng og mose og tværs over marker, ligegyldigt hvordan vejret var og uden hensyn til årstid. Vor lærer, den gode brave Juhler, gjorde alt hvad han formåede for de børn, der var ham betroet. Onde tunger kunne finde på at sige, at han formåede ikke stort, men for mig står det sådan, at han hjalp mig godt. Han lånte mig bøger, talte med mig om det, jeg læste, nikkede bifaldende, når jeg på hans spørgsmål om, hvad jeg fik ud af det, gjorde rede for indholdet af bøgerne. Til trods for, at han var Kolds elev, var han ikke nogen særlig dygtig fortæller, - jeg var vis på, at fader var en bedre fortæller end han, - men han var en trofast, ærlig, from sjæl, der forstod den betydningsfulde kunst at tage sig af den enkelte elev. - Kun sjældent og kun ugerne legede jeg med kammeraterne, hvad der indbragte mig mange skoser. Men Juhler forstod mig. Når jeg i frikvarteret havde fået mig anbragt på en bænk med en bog foran mig og med en tyk fedtemellemmad i hånden, kunne Juhler sætte sig ved min side og pålægge mig på det bestemteste at formå fader til at lade mig tage artium på latinskolen i Kolding. - Jeg skylder gamle Juhler megen tak.

Ungdom

Overgangsalderen var ikke nogen lykkelig eller god tid for mig. Men for hvem er den det? Åndelig gæring og uklarhed, umodenhed og kritiksyge, stærked udi egen indbildning, vilje til og drømme om at udrette noget stort og komplet mangel på evne dertil, - det er hvad der var karakteristisk for mig. Jeg er meget bange for, at jeg var

en slem plage for mine omgivelser. Alligevel var der lyspunkter i denne grå tristhed. Tidlig havde jeg fået sans for musik, - også her skylder jeg min fader meget, og violinen blev min opmuntring i mange timer. Med dårlig skjult ringeagt afviste jeg at spille til mine jævnaldrende kammeraters danse, - de kunne ikke tænke sig til musik undtagen i forbindelse med dans, - og søgte, men forgæves, at gøre dem begribelige, at Glucks "Orfeus klage" var langt finere end den sidste polka. Det var dog først, da jeg hørte Brücker spille flygel, at det for alvor gik op for mig, hvad musik vil sige. - Brücker, den i sin tid meget omdisputerede valgmenighedspræst i Ågård, afholdt hver vinter nogle møder i præstegården for sin menighed. Til trods for, at mine forældre aldrig har været medlemmer af valgmenigheden, fik jeg lov til at deltage i møderne. Og her åbnede der sig nye perspektiver. Brücker talte, husker jeg, om Goldschmidt og Kierkegård, og efter den uundgåelige kaffe spillede han Bach, Bethoven og andre repræsentanter for den store musik. En verden, ukendt for mig enfoldige bonde åbnede sig for mig. Men det er alligevel ikke disse herlige foredragsmøder ved hvilke Brücker gav mig mest. - Han, der udadtil var så polemisk og skarp og ofte vakte så megen forargelse ved sine hazarderede meninger og påstande, var i kirken ved gudstjenesten en nobel og ægte forkynder og en ydmyg tjener. En påskemorgen talte han sådan om opstandelsen, at jeg aldrig har kunnet glemme det. Ikke at jeg mindes selve hans ord, men stemningen i kirken, den alvorlige mand på prædikestolen, salmesangen, altergangen, - alt blev til et eneste stort vidnesbyrd om opstandelsen.

Således var der mange oaser i min overgangalders ørken. Men artium blev det ikke noget af. Jeg måtte selv tjene føden, - altså lære noget praktisk. Det blev mejeriet, og skønt jeg aldeles ikke egnede mig til det, øjnede jeg ingen vej uden om. Først da jeg 19 år gammel kom på Vestbirk højskole og dermed under Grønvald Nielsens påvirkning, begyndte den tanke at tage form i mit sind: højskolelærer, - det kan du blive! Med alle sanser åbne modtog jeg hvad højskolen havde at give. Grønvald Nielsen tale om de græske myter gav mig en anelse om menneskelivets højhed og afgrunde, hans tolkning af danske digtning ligeledes, og lærer Madsens tale om dansk arkæologi førte linjen i vor historie langt, langt forud for 1864, der hidtil gennem faders fortælling var grænsen for mit område. Når nu hertil kommer Grønvald Nielsens kristelige taler viste det sig, at hvad jeg mødte på højskolen lå i forlængelse af alt, hvad der mødte mig i mit barndomshjem. Verden var blevet større, jeg selv meget lille, men jeg var blevet ført ind på en vej - eller sat ind på den, - og nu anvendte jeg alle mine kræfter på at følge den. Nogen let vandring blev det ikke. -

Efter at jeg i sommeren 1905 havde aftjent min værnepligt i marinen og med en krydser foretaget et togt til Færøerne, Island og England, kom jeg på Askov Højskole og begyndte der målbevidst at arbejde på at blive højskolelærer. Med intens interesse fulgte jeg undervisningen, især foredragene. Schrøder, den gang allerede er aldrende mand, førte os ind i Paulus' verden, så jeg glemte mig selv. Jeg havde hørt megen tale om Grundtvig både i mit hjem, på Vestbirk og andre steder, og vidste, at der eksisterede noget, han kaldte "det levende ord". - Jeg vidste det, ja - som man kan vide besked med mange ting. Nu oplevede jeg det i virkeligheden. Når Schrøder steg op på talerstolen og begyndte sin tale, som nogle kaldte monoton og i ubegribelig uforstand fejede til side som kedelig og uudholdelig, skete der noget, - i hvert fald for den, som havde øren at høre med. Det levende ord skaber, hvad det nævner, - det er Grundtvigs opdagelse - eller en af hans opdagelser. Og i mig skabte den en dyb undren over den åndens verden, vi er født til at leve i, i en følelse af, at åndens verden er den egentlige, en tro på realiteten af åndelige værdier. Ved at høre på Schrøder blev jeg klar over, at jeg lige fra min barndom havde været under

påvirkning af det levende ord. Faders tale var levende, - andres også, men jeg blev tillige klar over, at jeg også havde hørt meget død tale. Hvad er forskellen? Efterhånden klaredes det for mig, at levende tale er den tale, som hjælper et menneske til at blive det, Gud har tænkt sig med det, mens død er den tale, der fører et menneske bort fra Guds tanke med det. Er Gud den levende Gud, så må den tale, der bringer mig nærmere til det mål, han har sat for mig, være levende. - Schrøders tale var ikke "interessant" i almindelig forstand, endnu mindre underholdende, men den var levende. Det var også la Cours og Jacob Appels tale. De to havde delt naturvidenskaben mellem sig, således at la Cour talte over astronomi, Appel over fysik, og begge gjorde de det sådan, at de krævede vort intense medarbejde og tænkning, så der ligesom ikke eksisterede andet end det mærkelige univers, hvoraf vi selv var en meget lille del. Men det hele samledes til syvende og sidst i det religiøse. Appel havde morgenandagt hver dag på skolen, og la Cour kunne slutte et foredrag om universets uendelighed med at citere et selvlavet vers: "Verdensurværkets tandhjul lidet os agter, lykkelig den, der betror sig til evige magter.

Mit ophold på Askov betegner et højdepunkt i min ungdoms oplevelser. Jeg var kommen ind i en udvikling, der passerede for mig, og jeg sugede til mig fra alle sider og lærte en mængde litteratur, både moderne og klassisk, historie og dertil religiøse bøger. Og efter et par kursus for unge højskolelærere, også i Askov, dristede jeg mig til at tage plads på den nyoprettede Roskilde Højskole og skulle her under Bredsdorff' forstanderskab prøve kræfterne som lærer for dansk ungdom. Det var naturligvis yderst beskedent, hvad jeg kunne yde, ungdommelig og uerfaren som jeg var. Bredsdorff var som lærer uforlignelig, spirituel, livlig, morsom, let begejstret, ikke så lidt af en æstetiker, og det til trods for, at han rasede imod al æstetiseren. Hvad jeg mødte hos ham var til en vis grad nyt for mig, - han svarede ikke helt til, hvad jeg hidtil havde erfaret om højskolen. Med noget forbehold kan det siges at han var en af de bedste højskolemænd vi havde haft, og han havde en stærk indflydelse på sine elever. Men hans syn på. Hvad højskolen er eller bør være, faldt ikke helt sammen med andre højskolemænds, skønt han selv en afgjort kristen kunne han ikke bifalde den tanke, at højskolen skulle påvirke sine elever bevidst i kristelig retning. Han holdt morgenandagt hver dag på sin skole, men så vidt jeg ved eller husker var det en fuldkommen fri sag, om eleverne ville vær med.

Min virksomhed som lærer på Roskilde Højskole blev kun af kort varighed: to vinterhalvår, - det var alt. Jeg fik en stilling som lærer på Vallekilde Højskole og her lejlighed til at udfolde kræfterne. Jeg var lærer i verdenshistorie og dansk. Ånden var her en anden end på Roskilde. Hos Bredsdorffs moderne indstilling, - på Vallekilde mere gammeldags solid tankegang med kristendom som et stærkt islæt i hele skolearbejdet. Her klarede sig adskilligt for mig. Min verdenshistorie fik snart en mærkbar slagside til kirkehistorie. Jeg dvælede længere ved personligheder som Augustinus og Frans af Assisi end mit emne strengt taget tillod, og reformationstidens åndelige brydninger forekom mig langt mere tiltrækkende end tidens politiske forvirring. Jeg ville hellere fordybe mig i Shakespeares skuespil end i den franske revolution, og inden jeg ret vidste af det, sad jeg fast i romantisk digtning, skønt jeg rettelig burde have fordybet mig i demokratiets udvikling. - Hvor dette, var ikke vanskelig at se. Mine foredrag fik efterhånden et religiøst præg, - ikke at jeg prædikede for eleverne, men jeg kunne ikke rigtig finde nogen mening i verdenshistorien med mindre jeg kunne give den et religiøst underlag. - Og en dag meldte den tanke sig, at jeg burde ombytte foredragssalens talerstol med kirkens prædikestol. Jeg vidste, at fader i min barndom havde ønsket jeg skulle være præst, men - ok - ønske er en ting, mulighed for at gøre ønsket til virkelighed noget ganske

andet. - Men tanken blev trængt i baggrunden af bevidstheden - en tid i hvert fald. Den kom igen atter og atter, uden at jeg selv gav anledning dertil, - det mener jeg da. Jeg turde ikke vove at give den plads i mit sind. Min vej var afstukket. Jeg var højskolemand. Blot fremad.

I de syv år, 1909-16, da jeg var lærer på Vallekilde højskole, oplevede jeg mange ting, der fik afgørende betydning for mig. Jeg fik et så intimt kendskab til dansk ungdom som det vel er muligt at opnå. Man sagde dengang - og det blev efterhånden et fastslået folkeligt dogme, - at højskoleungdommen var blomsten af Danmarks ungdom. Dette er sikkert for stærkt sagt, men vist er det, at mange unge var forslugne på, hvad der blev budt dem. De stillede krav og ville have et godt udbytte af deres højskoleophold. Læreren måtte yde sit bedste. Dette var situationen, og den rummede store muligheder for en ung lærer.

I Vallekilde lærte jeg min tilkommende hustru at kende. Hun var husbestyrerinde for professor Frederiksen, Friser kaldet, der efter at have opgivet ledelsen af det store gymnasium i Ordrup havde slået sig ned i Vallekilde, hvor han benyttede sit otium som lærer for højskolen elever. Han var en fremragende pædagog, af hvem jeg lærte meget. Hans ugermanske religiøsitet fandt frodig jordbund hos ungdommen, men jeg fik ved at lytte til ham efterhånden følelse - uklar ganske vist - af, at vi her ikke fandt ind til kristendommens kerne.

I 1913 fik jeg så en ny oplevelse, der betegner et andet højdepunkt i den udvikling, der blev mig til del i min ungdom. Det var et ophold i England. Ved formående venners hjælp fik jeg adgang til et kursus på Oxford universitet, Balliol College, og indåndede her for første gang i mit liv den akademiske luft, der var noget ganske ny for mig. Hvilken forskel på et college i Oxford og en dansk folkehøjskole! Professorerne stillede store krav til sig selv, - krav om klar stringent tænkning, formfuldendt fremstilling, gennemskuelig disposition af stoffet, - og så overlod de til studenterne selv at følge med, om de kunne. - Anderledes på højskolen. Også her stilledes store krav til læreren, men de gik især ud på at fængsle alle eleverne, selv de mindste evner. Ingen måtte falde fra, thi også de "mindste af de små" skulle have del- ikke blot i livets glæde, som Hostrups sang, men også i den visdom vi kunne give. Med en for tilfældet foretagen ændring af en sentens i Shakespeares Hamlet: "der er mere mellem himmel og jord, end vi i højskolen drømte om!" kan jeg udtrykke, hvad jeg fik på Oxford. Jeg var fuld af undren og glæde. Fra Oxford rejste jeg til Woodbrooke Settlement, - denne quaker institution, der nu har verdensry. Dette blev til en oplevelse, uanet rig, skønt jeg kom med store forhåbninger. Her kom jeg ind i en kreds af mennesker, hvis fineste tankegang og noblesse i karakter jeg kun sjældent har mødt andetsteds. Jeg kan ikke sige, at de mennesker, jeg her havde det privilegium at leve iblandt en rum tid, var åndsaristokrater, - snarere tværtimod, men de var åndsadelige, om jeg kan bruge dette udtryk. De var dybt religiøse, men deres religion var anderledes end min egen, og det tog mig nogen tid at blive klar over, hvori forskellen bestod. Til sidst kom jeg til det resultat, at hvad de især fæstede sig ved i kristendommen var dens etiske side eller de etiske tilskyndelser, den indeholder. Dengang forstod jeg ikke det betænkelige i deres negative forhold til sakramenterne. Jeg soledede mig i deres rige, fine menneskelighed. Woodbrooke havde ypperlige lærere, især høstede jeg rigt udbytte af professor Rendell Harris' forelæsninger over oldkristelig litteratur.

Et kursus på Fircroft højskole afsluttede mit ophold i England. Forstanderen, Tom Bryan, der i Danmark havde fået inspiration til oprettelse af skolen, hvad jeg ikke her

kan gå nærmere ind på, var en af de bedste lærere, jeg har haft. Han var genial som lærer. Ivrig, initiativrig, åndfuld, energisk, som han var, fyldte han skolen med et liv, der syntes udtømmelig, skønt han var en af sygdom svækket mand. Quaker, også han, gik han helhjertet ind for kristendommens etiske principper, overbevidst om, at i disse princippers gennemførelse lå samfundets redning. På Fircroft havde vi den skik at begynde dagen med, hvad vi kaldte "morgenlæsning". Det var ikke nogen egentlig andagt, snarere en sals samtale under Bryans ledelse om et eller andet aktuelt spørgsmål, som Bryan ved sine indlæg forstod at belyse på en sådan måde, at tankerne blev ført over på det religiøse. Straks efter frokosten samledes alle, der havde tilknytning til skolen, lærerne med husstand, eleverne, køkkenpigerne, i foredragssalen. En sang blev sunget, og en af eleverne læste et stykke højt, ofte af biblen, men ikke sjældent af eller anden bog om et religiøst, socialt eller litterært emne. Når det var forbi, begyndte samtalen. Hver havde lov og skulle have lejlighed til at yde sit bedrag. Og Bryan viste sig nu at sidde inde med en fremragende evne til at fastholde hovedsagen, - der ellers let kunne gå tabt i underordnede detaljer, og føre vore tanker i retning af den centrale kristelige. Jeg tænker på denne morgenlæsning med stor glæde, og jeg skal ikke glemme den dag, da det var min tur til at læse. På en opslagstavle i skolens hall var angivet, hvem af os der skulle læse hver enkelt dag i løbet af en uge, så vi havde nogen dage til at tænke alvorligt over sagen. Jeg valgte et stykke af en bog, vragede det igen, valgt et nyt stykke, thi det var mig meget om at gøre at finde noget, der i hvert fald i mine egne tanker var godt og lødigt. Det endte med, at jeg læste et stykke af en dengang i quakerkredse højt anset mand, professor Rufes Jones, Hans bog "A dynamic Faith" indeholder et kapitel "The Stronghold of the Faith", og heraf læste jeg et lille afsnit, der handler om, at vi tror på Gud "because we cannot flee or hide from Him He is involved in all our thinking and in all our doing". Jeg husker ikke mere, hvad mine kammerater havde at sige til dette. Selv knyttede jeg nogle bemærkninger dertil og ventede på Bryans indgriben. Han sad tavs. Omsider sagde han nogle ord, der ligesom afrundede det, jeg havde læst, hvorefter vi sang en samle. Da vi gik over til vort arbejde, opsøgte han mig i the hall og sagde: "It was a fairly good reading this morning." Og han så på mig med sine milde øjne. Jeg var ham dybt taknemmelig. - At lytte til Bryans foredrag var at gøre den ene opdagelse efter den anden. Under hans talerstol opdagede jeg biblen. Hvad han især lagde vægt på var at vise, at dens menneskelige og guddommelige forkyndelse så at sige forudsatte hinanden. Det var levende mennesker, Jesus talte til, og det var den levende Gud, mennesker mødte i hans ord. Dette passede ypperligt sammen med alt, hvad jeg i min grundtvigske opdragelse var fortrolig med. Han lagde ikke megen vægt på det dogmatiske, men samlede sin og vor opmærksomhed på det historiske. Og skønt jeg var velkendt også med dette, blev hans bibelske foredrag redskaber til at gøre kristendommen levende så intenst, at jeg følte det som en ny oplevelse.

Bryan åbnede ikke alene biblen for mig. Han gav mig et dybt indblik i og forståelse af, hvor den store litteratur har at sige om menneskelivet. Især Shakespeare fik betydning for mig under Bryans vejledning. Ved at føre os ind i Shakespeares verden, fik jeg en stærk omend måske lidt til at begynde med uklar, følelse af, at menneskelivets højder er langt højere og mere sublime, end jeg før havde anet, og samtidig en tilsvarende følelse af, at det afgrunde er langt dybere og dets mørke tættere og frygteligere end jeg vidste.

Mangfoldige var altså de indtryk jeg modtog i England, men jeg har ingen vanskelighed ved at finde enheden i mangfoldigheden. Den kraft, som gennemtrængte det altsammen, var det religiøse, således som det mødte mig i den

skikkelse, det havde hos quakerne. At denne skikkelse ikke i det lange løb tilfredsstillende mig er en anden sag. Jeg savnede et virkeligt gudstjenesteliv med sakramenterne. De "devotional hours", som jeg i deres bedehuse deltog i og gjorde det med glæde, kunne ikke blive andet end surrogater for kirkens gudstjeneste. Men alligevel, - et religiøst liv, om ikke i streng forstand dogmatisk kristeligt liv, - det var, hvad jeg mødte hos quakerne, - en art kristelig humanisme af nobel og fin karakter. – Under senere rejser i England er jeg kommen i forbindelse med højkirken, og her mødte jeg et kristenliv af en ganske anden art end hos quakerne, - en klart udtalt katolicitet, i mange henseender magtfuld og storslået, og en kristelig dybde, som vel næppe nok har sin lige i den lutherske kirke.

Jeg var rejst til England om højskolemand og med den bestemte hensigt at dygtiggøre mig som højskolemand. Men hvad der greb mig og gav mig størst personligt udbytte, var ikke det skolemæssige. Det var det religiøse eller det kristelige. Dette blev jeg hurtig klar over, og jeg var vis på, at det ville komme mig til gode netop i mit arbejde i højskolen. Jeg rejste hjem og tog fat på gerningen igen på Vallekilde højskole med friskt mod, ny inspiration og godt håb. Alligevel dukkede den gamle tanke op i mit sind på ny: du skal ombytte talerstolen med prædikestolen! Jeg afviste den. Jeg turde ikke nu lige så lidt som tidligere give den plads. Men den havde fået en mærkelig nærgående eller pågående karakter og ville ikke lade sig tilsidesætte.

Under disse forhold giftede jeg mig og blev så lykkelig, at jeg er bange for, at jeg fik en betænkelig lighed med manden i lignelsen, der ikke kunne komme til det store gæstebud, fordi han havde taget sig en hustru til ægte. Kort forinden havde jeg gjort det overmåde dristige at købe Antvorskov højskole ved Slagelse. Det var i 1916, midt under første verdenskrig. Vi tog fat. Højskolen slugte alle vore kræfter og tanker. Det var et strengt arbejde. Og lettere blev det ikke, da den såkaldte spanske syge i slutningen af krigen hærgede blandt eleverne og umuliggjorde regelmæssigt skolearbejde. Dog, arbejdet blev gjort. Stor var skolen ikke, men på vore største hold havde vi dog 50 elever, på de mindste noget færre. Jeg ville gerne have skolen arbejdet op til et større antal, men det lykkedes ikke for os. Efterkrigstiden var uhyre vanskelig, og jeg kom til den erkendelse, at jeg vist ikke havde det folketække, der er så vigtigt for den lærer, der skal kunne samle en flok unge ad frivillig vej. Og da der nu bød sig en lejlighed til at afhænde skolen på en sådan måde, at jeg med min familie i nogle år kunne leve uden at indtjene noget, slog jeg til og begyndte at læse theologi. De var dristigt, - mange af vore venner sagde: dumdristigt, andre, at det var tåbeligt, atter andre, at jeg med den alder, jeg havde, 35 år, overhovedet ikke var i stand til at gennemføre det theologiske studium, - at jeg ikke vidste, hvad jeg gjorde, at det var ansvarsløst. Det manglede ikke på advarende røster. Men det mærkelige var, at de havde ingen virkning. Der var vist kun to mennesker som begge var overbevidst om, at dette var rigtigt, og det var min kone og – mig selv. – Jeg gav mig straks til at læse græsk og latin og indsendte en andragende til undervisningsministeriet om at få tilladelse til at indstille mig til theologisk embedsexamen uden forudgående artium og bilagde det med anbefalinger fra Oxford, Woodbrooke og Fircroft. Efter nogen tids forløb blev andragendet bevilget ved kongelig resolution, og så var banen fri. På det tidspunkt var jeg allerede langt inde i forberedelsen til de forberedende prøver i latin, græsk og hebraisk samt filosoficum. Jeg sled i det, og det lykkedes mig da også at bestå alle prøverne. Xenofons græsk, Cæsars latin, Amos' hebraisk og Kants erkendelsesteori var ingenlunde let at gå i gang med, men det gik. Selve theologien var mig en glæde. Jeg har aldrig forstået visse kollegers spot over studiet. Jeg fik orden i mine tanker

om kristelige centrale spørgsmål, rede på begreberne, og meget klarede sig for mig. Jeg mener nu også, at min forskole, hele min virksomhed som højskolemand, mit ophold i England, var mig en god hjælp. Men arbejde måtte jeg. Heldigvis havde jeg en god konstitution, og studium var en lyst.

Dagen kom, da jeg tog theologisk embedsexamen. Det var den 6. juni 1924. Et mål, - et stort mål var nået. Og glad var jeg. Ganske vist opnåede jeg kun haud laudabilis, men det gjorde intet skår i glæden.

Hvad jeg foran har skrevet om min uddannelse, kort og skitse-mæssigt som det er, hører med til mine forudsætninger - ikke i og for sig til selve præstegerningen, men til embedet som præst i folkekirken. Foruden uddannelse skal der noget andet og aldeles afgørende til, og det er kaldet, det åndelige kald fra Gud til en tjeneste i hans menighed. At skelne skarpt mellem uddannelse og kald er mig ikke muligt. Det gik mig sådan, at jeg til at begynde med følte kaldet, måske endnu uklart, og ønskede uddannelsen. Og da jeg kom i gang med uddannelsen, blev kaldet stærkere og stærkere. De to ting var som sammenvundne tråde, der vel i tanken kunne holdes adskilt, men ikke idet det virkelige liv. Arbejdet med theologien styrkede kaldet, og kaldet gav mig stedse større mod og lyst til at arbejde med uddannelsen, theologien. De to ting hjalp hinanden. Nogen tvivl om kristendommens sandhed har jeg aldrig for alvor haft. Jeg havde ikke tid til tvivl. Jeg måtte gå løs på arbejdet, og jo mere jeg arbejdede i det praktiske kirkeliv, des mere voksede troen. Når tvivlen alligevel nu og da dukkede op bad jeg den i Guds navn forsvinde. Jeg kunne ikke give mig af med den.

Rent intellektuelt hjalp filosofen professor Rasmus Nielsen mig - i hvert fald en tid, - idet han hævdede, at tro og viden ligger i to forskellige planer, der ikke berører hinanden og altså heller ikke kan influere på hinanden. At denne argumentation ikke er holdbar forstod jeg senere, men da havde den tanke, at hele livet er gennemtrængt af religion sat sig fast i mig. Vor videnskab, hvor imponerende den ende kan være, er dog kun et barneværk ved siden af Guds alvorlige skaberkraft, og jeg kunne ikke se, at den intellektuelle side af menneskelivet - og for sig selv skulle være mere berettiget til at sige noget om livets inderste mening end troen. Noget brud i mit kristelige liv eller nogen omvendelse i den forstand, hvori dette ord sædvanlig bruges, kender jeg heller intet til. I reglen mener man dermed blot dette at ophøre med forskellige slemme ting, som kan have ulykkelige moralske virkninger. Derimod kender jeg til syndens magt i mit liv, og jeg kender nøje, hvor lidt mine kræfter forslår i kampen med dem. Derfor kender jeg også bønnen om Guds tilgivelse, - det eneste, der er værd at eje.

Da jeg i 1924, nogle måneder efter examen, blev sognepræst i Jernved, Ribe stift, begyndte et nyt afsnit af mit liv. Det var med frygt og bæven, men også med den inderligste glæde og taknemmelighed at jeg tog fat. I Jernved havde der i hen ved et par menneskealdrer været ført Grundtvigsk tale. Jeg kom altså ind i en menighed, med hvilken jeg kunne samstemme i synet på kristendommen og folkelighed. Jorden var beredt. Jeg gik helhjertet ind i det arbejde, andre havde begyndt. Befolkningen var temmelig ensartet. Kendte man den enes indstilling, kendte man alles - så nogenlunde da. Åndelige forskelle var kun små! Jeg betragter det som Guds styrelse, at jeg fik lov at begynde et sådant sted. Der blev kaldt på alle mine kræfter, og jeg kom ofte ud til møder i andre sogne, ofte langt borte, og blev anmodet om at prædike i andre kirker. Der var mange ypperlige mennesker i Jernved, fine noble karakterer, velvillige og hjælpsomme, og de havde en følelse af at være forpligtede over for vort

fælles kirkelige liv. Der kom mange til gudstjeneste, flere til møder, men alle kom de med velvilje, måske ikke ukritiske, men med kritikken tilbagetrængt af viljen til at få noget godt ud af det. Overbærenhed var et fremtrædende træk i deres væsen, men det betød ikke, at de lod sig nøje med snak. Nej, med den sunde åndelige dømmekraft, som de sad inde med, stillede de i virkeligheden store krav til præstens ydeevne. De forlangte det bedste og ville ikke nøjes med noget ringe. Deres væsen kunne forekomme tillukket og utilgængeligt, men deres hjerter var åbne for åndelige værdier. - Er denne karakteristik for almindelig? Det er den sikkert. Der var store individuelle forskelle, som man først lærte at kende, når man gav sig af med den enkelte. Men når vi mødtes i kirken, i hjemmene eller i forsamlingshuset, fik jeg det indtryk af godhed, velvilje, jeg foran har omtalt.

- Hvad var nu mit udbytte af at leve iblandt disse gode, rettænkende mennesker? Først og fremmest dette, at jeg fik lov at tjene Gud iblandt dem, at tjene evangeliets forkyndelse. At tjene Gud lader sig ikke gøre undtagen det sker blandt mennesker. At tjene evangeliets forkyndelse er ikke muligt undtagen der er mennesker til at høre forkyndelsen. At gå ud i ørken eller ind i lønkamret har ingen mening undtagen det gøres for at bede for mennesker. Når Gud tjenes, er mennesker altid til stede, synligt eller usynligt: Dette lærte jeg i de henvend 9 år jeg var præst i Jernved. - Jeg fik tid til at læse en del. Især kastede jeg mig over Grundtvig og Kierkegaard, de to antipoder, der begge siger sandheden, som efter hvad videnskaben nu påstår altid er komplementær. Hvad jeg især lærte af Grundtvig var, hvad kirken er. Hans forståelse af kirken, dens grundvold og liv kendte jeg fra min ungdom, men nu var tiden inde til, at jeg kunne personlig tilegne mig den. Dog har jeg aldrig kunnet forstå - og kan det stadig ikke, at det kun er ved badet og bordet, at vi hører Guds ord til os. Hvad jeg videre lærte af ham var hans syn på, hvad et menneske er. Jeg kendte dette syn i forvejen, men som præst fik det større betydning for mig, end det før havde haft. Og hans salmer! Det er gået sådan, at jeg ved gudstjenester aldeles overvejende bruger Grundtvigs samlere, simpelthen, fordi de er lovsange, - ikke klagesange, - lovprisningen af Gud og hans værk, - ikke beskrivelser af min egen lille sjæls følelser. - Af Kierkegaard lærte jeg især noget af hans menneskeskildring Assessor Wilhelm, Victor Eremita, Johannes Forføreren synes mig rigere skildret, end jeg finder personskildringer hos de største romanforfattere. Endvidere lærte jeg uendelig meget af hans opbyggelige skrifter, der synes mig de bedste i sin art på vort sprog. Hans filosofiske opløsning af Hegels system har ikke bragt mig noget. Det er Kierkegaard som digter og opbyggelig forfatter, jeg har lært at sætte endog meget højt.

De forskellige perioder i mit liv har jeg nu lært at betragte under to synsvinkler. For det første sådan, at hver periode har haft en værdi i sig selv uden at behøve at blive betragtet i forhold den foregående periode eller efterfølgende. For det andet sådan, at hver periode, uden at jeg var klar over det, foruden at have værdi i sig selv, alligevel var en forberedelse til den følgende. Min Jernved-tid var rig i sig selv og gav mig meget, men den var også en god forskole til min over tyveårige præstegerning i Hoptrup.

Lige siden min barndom, da fader fortalte så meget om 64, havde Sønderjylland stået for mig i en blanding af romantisk og jernhård virkelighed, og efter genforeningen havde den tanke ofte strejft mig, at en gerning her nede var værd at ofre kræfterne på. Ganske uformodet fik jeg i begyndelsen af 1933 en opfordring til at søge det ledige præsteembede i Hoptrup. Opfordringen kom ikke fra menigheden, thi den havde intet som helst kendskab til mig og jeg intet til den, men fra min ungdomspræst og gode ven, stiftsprovst Hjortkjær i Haderslev. I al stilhed kørte jeg

derned, så kirken, kastede et blik på den tomme præstegård, kørte en tur rundt i sognet, og da jeg kom tilbage skrev jeg ansøgningen, sendt samme aften og - kort fortalt - fik embedet. Men ikke uden modstand. Af menighedsrådets syv medlemmer stemte kun de fire for mig.

Hoptrup sogn viste sig straks at være langt vanskeligere end Jernved havde været. I Hoptrup fandtes store modsætninger både i national henseende - der var ikke så få tyskere, ca. 13 %, - i social henseende, - der var store gårde, en del husmænd og mange arbejdere, der ingen jord ejede, - og sidst men ikke mindst i religiøs henseende, - der var en ret stærk indre mission, nogle få svagt grundtvigsk prægede familier og en meget stor ligegyldighed blandt de øvrige, den talrigeste del af befolkningen. I 45 år havde her kun lydt indre missionsk forkyndelse. Man kendte ikke andre. De få, der have været på højskole i Danmark, var langt fra stærke nok til at kunne præge sognet. Ved genforeningen fik indre mission en forøget styrke ved oprettelsen af højskolen i Hoptrup, og så vidt jeg forstår, tog alle det for en ganske selvfølgelig sag, at det kirkelige liv forsat måtte være missionsk. Det kunne ikke være andet. Hvad der ikke var missionsk var af det onde, men at noget sådant skulle finde indgang i Hoptrup sogn, - utænkeligt.

Og så skete det altså alligevel, - vistnok til forfærdelse for mange. Da jeg begyndte at gå rundt i sognet for at hilse på folk, hørte jeg udtalelser, der intet lod tilbage at ønske i retning af tydelighed. Man var skuffet. En mand sagde: "Det var ikke Dem, vi ville have!" – En anden ville ikke komme til møde for de gamle i præstegården før der kom en rigtig præst! En tredje sagde, dog ikke til mig direkte: "Det kan være godt nok, hvad den ny præst siger, men han mener ikke, hvad han siger, - kan ikke mene det." En fjerde: "Den ny præst forkynder kun det halve evangelium". En femte: "Lad den ny præst have fred et år, så skal vi vedgå hans værk."

Dommen over mig var klar og udtalt, næsten før jeg havde fået begyndt min gerning. - Trods alt dette gik der alligevel en rum tid, før jeg blev rigtigt klar over, hvor dyb uviljen mod mig var. Men når jeg hørte en eller anden udtalelse af nævnte art, gjorde det mig forfærdelig ondt og gav mig mange bitre timer. Fra første færd tog jeg det bestemte standpunkt og fastholdt det igennem al den tid jeg var i Hoptrup, nemlig dette: ikke at diskutere med nogen, ikke at inkludere mig i polemik med dem. Og så gjorde jeg min gerning så godt - eller så dårligt, jeg kunne. Jeg blev hurtig hjemme i kirken. Og jeg lagde den største vægt på gudstjenesterne, overbevidst som jeg var om, at hvad der skal ske i det religiøse liv, skal ske ved dåb og nadver, under bøn og bekendelse og lovsang og forkyndelse. Til min store overraskelse og glæde gjorde jeg snart den opdagelse, at der i kirken var en mærkelig levende lydhørhed. Jeg tager ikke fejl heri. Det var som om Gud dermed sagde til mig: Bliv ved, forkynd ordet; jeg giver dig, hvad du skal sige, og jeg giver dig mennesker, som vil høre! I gudstjenesterne havde jeg min største glæde. Når den ene søndag var forbi, kunne jeg begynde at glæde mig til den næste. Jeg er alvorlig bange for, at jeg elskede gudstjenesterne højere, end jeg elskede de mennesker, jeg levede iblandt, og det er vistnok en stor synd. Jeg skulle jo efter vor Herres ord elske endog mine fjender. Jeg kunne ikke, - det er sandheden. Jeg elskede ikke de mennesker, og jeg havde meget ringe tanker om deres åndelige dømmekraft. Deres uvidenhed om kirkelige forhold, f.ex. om Grundtvigs betydning for dansk menigheds liv, undrede og forfærdede mig. Så vidt jeg forstod, mente de vist, at Grundtvig var vantro, i hvert fald verdslig, og man skulle holde sig på lang afstand af ham som om han var noget ondt. Det eneste udtryk for kristeligt liv, de forstod og anerkendte som kristent, var det de havde mødt i indre mission. Men jeg bad Gud om, at jeg måtte komme til at holde af dem.

(Årene gik, og jeg fik det indtryk, at den hårde uvilje efterhånden afdæmpedes i nogen grad. Smilene kom frem, når jeg mødte nogen på gaden, og jeg er vis på, at jeg var velkommen i hvert eneste hjem i sognet. Ved sygesengene har jeg modtaget mangt et skriftemål, - og jeg mener, at sygestuen under vore forhold er der bedste skriftestol).

Jeg gjorde undertiden det tankeexperiment: hvad ville de egentlig sige, hvis f.ex. den romerske kirke eller den anglikanske kom ind på livet af dem. Mon ikke også livet inden for disse kirker for dem måtte være den rene vantro. - De få Grundtvigsk prægede familier hjælp mig trofast i al stilfærdighed, især derved, at de kom til gudstjenesterne. Ellers gjorde de sig ikke meget gældende. Nu og da hændte det, at en og anden af de mange kirkelige indifferente fandt vej til kirken, især ved begravelser. - Ligesom jeg ikke diskuterede med mine sognebørn, afholdt jeg mig fra enhver polemik på prædikestolen. Jeg fordybede mig i teksten og talte over den på en sådan som jeg med mig Grundtvigske indstilling og overbevisning måtte gøre det, men uden at hugge efter bestemte personer eller opfattelser.

Jeg prædikede søndag efter søndag. Skete der noget? - Der skete i hvert fald det, at nogle af dem, der havde arbejdet for at få mig til Hoptrup, ret hurtigt faldt fra og lod mig alene. Jeg passede dem ikke. Men der skete endvidere det, at de, der var mest forbitrede over, at jeg var kommen, og som vel efter deres egen mening havde grund til at holde sig borte, - de kom og blev. Dette var egentlig et under, som jeg takker Gud for. Kirken tømtes ikke, hvad jeg en tid lang frygtede for. Det kan vel endda siges, at eftersom årene gik blev antallet af kirkegængere større og større.

(Et forsøg på fra missionens side at foranstalte gudstjenester ved at tilkalde præster blev sat i værk. Der blev, så vidt jeg husker afholdt 3-4 af den slags gudstjenester, - det var alt. Der kom ikke mere ud af det. - En lærer i Hoptrup fandt, at nu var "Guds børn i nød", fordi der stod en udpræget grundtvigianer på kirkens prædikestol, og i den anledning anråbte han i et blad troende mennesker om hjælp til at bygge et missionshus i Hoptrup. Så vidt jeg ved fik han ikke noget svar på sit nødråb.)

I mine prædikener har jeg i tilknytning til teksten søgt at finde frem til en eller anden central kristelig tanke og stillet den i så klar belysning, det var mig muligt. Jeg ville give folk noget at tænke over og ikke bare fremkalde en stemning eller en følelse, hvor værdifuldt dette end kunne være. Jeg har ikke været tilfreds med den letkøbte tale om Guds kærlighed, som man så ofte hører, og som enhver let kan lire af sig. Derfor har jeg heller aldrig forstået den historie, der figurerer i så mange præsters erindringer, at når præsten er "i nød" for en prædiken, så går han lørdag eftermiddag ud til gamle Jensine, hun hjælper ham, så ud af nøden og giver ham den prædiken, han skal holde dagen efter. Så let er aldrig gået for mig. Den gamle fromme Jensine kan måske have givet mig andre ting, - opmuntring, tillid, men hun har aldrig givet mig en prædiken. Den har jeg måttet bede mig til - og slide mig til. Ora et labora var den devise, der med usynlig skrift stod mig for øje og i tanke.

Folkeligt arbejde

En deputation fra frimenigheden i Haderslev kom en dag - vistnok i 1944 - ud til mig i Hoptrup og bad mig på menighedens vegne om at blive dets præst. De var formanden, lærer ved cathedralskolen Iversen og gårdejer Erik Eriksen, Hoek.

Forholdet var dette, at frimenighedens præst Thade Petersen i længere tid havde været svag, og menigheden var siden han måtte give op blevet betjent af pastor Schrøder i Fjelstrup, der nu var forflyttet. - Jeg blev meget glad for henvendelsen, men inden jeg kunne give noget bestemt løfte, måtte jeg tale med biskoppen om sagen. Det gjorde jeg en af de følgende dage. Han stillede sig meget forstående, og sagde, at jeg bare kunne begynde. Over for offentligheden, d.v.s. kirkeministeriet, blev sagen ordnet sådan, at frimenighedens præst egentlig var frimenighedspræst Svendsen i Rødning, og at jeg var hans medhjælper, men i realiteten i praksis fra det mig, som var præsten. Min nye stilling lod sig meget vel forene med stillingen som sognepræst i Hoptrup, fordi der kun blev holdt gudstjeneste i frimenigheden to gange om måneden. Dogmatisk eller andre vanskeligheder fandtes ikke. -

Det er endnu for tidligt at skrive erindringer fra min gerning i frimenigheden, eftersom jeg endnu står midt i den. Kun vil jeg sige, at Gud her har givet mig en stor gave, som jeg er meget taknemmelig for. Jeg har haft og har her at åndehul, og jeg er altså stadig i virksomhed til trods for at jeg er emeritus. Frimenigheden er ikke stor, og den består mest af gamle mennesker. Tilgang af unge er ganske ringe eller slet ingen, og engang imellem har den tanke været fremme ved vore møder, at tiden kan komme, da vi bliver nødt til at standse. Men så snart sligt har været på tale om end i aldrig så forsigtige vendinger, har der rejst sig indvendinger. Jeg har gjort gældende, at det er imod den kristne menigheds væsen at dø. Menigheden må leve. Vel kan lysestagen flyttes, men lyset må ikke slukkes. Vi må blive ved, til Gud selv siger til.

I frimenigheden har jeg fundet hjertevarme, fromme kristne, noble og fine mennesker, stilfærdige, ægte, oprigtige. Blandt dem føler jeg mig hjemme. Ved hver eneste af vore gudstjenester synger vi efter at have bekend troen "Alt står i Guds faderhånd", og vi tror rent bogstavelig forstået, at menighedens liv står i Guds hånd. Vi har kun en ting at gøre: at arbejde videre, og det gør vi med hjertens glæde og taknemmelighed, det må være os nok. Hvad fremtiden skal bringe os, - det lader vi ham råde for.